

TIJORAT BANKLARIDA RESURLAR QIYMATINI TRANSFERT BAHOLASH (FTP) VA SOF FOIZ MARJASINI (NIM) BOSHQARISHNING O‘ZARO BOG‘LIQLIGI

Musaev Mansur Mirzayarovich

E-mail: musaevmm1988@gmail.com

Tel: +998 97 106 66 77

Annotatsiya: Mazkur tezisda tijorat banklarida resurslar qiymatini transfert baholash (Funds Transfer Pricing — FTP) va sof foiz marjasini (Net Interest Margin — NIM) boshqarishning o‘zaro bog‘liqligi yoritilgan. FTP tizimining bank aktivlari va passivlari qiymatini aniqlash, tarkibiy bo‘linmalar moliyaviy natijalarini baholash hamda foiz risklarini taqsimlashdagi o‘rni tahlil qilingan. Shuningdek, FTP mexanizmining sof foiz marjasiga ta’sir etuvchi asosiy omillari, resurslar qiymatini belgilash usullari va bank daromadlilikini oshirishga qaratilgan takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: transfert baholash, sof foiz marjasi, resurslar, daromadlilik, foiz riski, likvidlik, aktivlar, passivlar.

Tijorat banklari faoliyatida moliyaviy barqarorlikni ta’minlash, jalb qilingan resurslardan samarali foydalanish va foiz daromadlarini oshirish bank boshqaruvining muhim yo‘nalishlaridan hisoblanadi. Banklarning moliyaviy natijalari kreditlar va boshqa daromad keltiruvchi aktivlardan olinadigan foiz daromatlari bilan depozitlar, banklararo qarzlar va boshqa moliyalashtirish manbalari bo‘yicha to‘lanadigan foiz xarajatlari o‘rtasidagi nisbatga bevosita bog‘liq. Shu sababli resurslar qiymatini to‘g‘ri aniqlash va sof foiz marjasini samarali boshqarish bankning raqobatbardoshligi hamda uzoq muddatli daromadlilikini belgilovchi omillardan biridir. Mazkur jarayonda resurslar qiymatini transfert baholash (FTP) tizimi alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu tizim bankning turli tarkibiy bo‘linmalari o‘rtasida moliyalashtirish qiymatini taqsimlash, aktiv va passiv operatsiyalarning haqiqiy iqtisodiy samaradorligini aniqlash hamda foiz risklarini markazlashtirilgan holda boshqarish imkonini beradi. Sof foiz marjasi esa bankning foiz daromad keltiruvchi aktivlaridan qay darajada samarali foydalanayotganini ko‘rsatuvchi asosiy moliyaviy ko‘rsatkichlardan biridir. FTP va NIM ko‘rsatkichlarini o‘zaro muvofiqlashtirish bank resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish, kreditlash siyosatini takomillashtirish va barqaror daromad manbalarini shakllantirish uchun zarurdir.

Resurslar qiymatini transfert baholash — tijorat bankining turli tarkibiy bo‘linmalari tomonidan jalb qilingan va foydalanilgan moliyaviy resurslarning ichki hisob-kitob qiymatini belgilash mexanizmidir. Ushbu tizim orqali depozitlarni jalb qiluvchi bo‘linmalar va kredit ajratuvchi bo‘linmalarning moliyaviy natijalari bir-

biridan ajratilgan holda baholanadi. Natijada bankning umumiy foiz daromadi qaysi faoliyat turi, mahsulot yoki tarkibiy bo'linma hisobidan shakllanayotgani aniqroq namoyon bo'ladi.

An'anaviy boshqaruv tizimida kredit bo'linmasining daromadliligi ko'pincha kredit bo'yicha olinadigan foiz stavkasi va depozit bo'linmasining samaradorligi jalb qilingan depozitlar hajmi bilan baholanadi. Biroq bunday yondashuv moliyalashtirish qiymati, resurslarning muddati, likvidlikka bo'lgan talab va foiz stavkalarining o'zgarishi bilan bog'liq xarajatlarni to'liq aks ettirmasligi mumkin. FTP tizimi ushbu omillarni ichki hisob-kitoblarda hisobga olish orqali tarkibiy bo'linmalarning iqtisodiy hissasini aniqroq baholashga xizmat qiladi. Masalan, bankning kredit bo'linmasi mijozga yillik 24 foiz stavkada kredit ajratgan, ushbu kreditni moliyalashtirish uchun belgilangan ichki transfert stavkasi esa 17 foizni tashkil etgan bo'lsin. Bunda kredit bo'linmasining dastlabki foiz marjasi 7 foiz punktga teng bo'ladi. Ushbu farq kredit operatsiyasining to'liq foydasini emas, balki kreditlash bilan bog'liq boshqa xarajatlar, kutilayotgan kredit yo'qotishlari, operatsion xarajatlar va kapital qiymati hisobga olinmasidan oldingi foiz daromadliligi ko'rsatkichini anglatadi.

FTP tizimining muhim vazifalaridan biri resurslar qiymatini faqat ularning nominal foiz stavkasi asosida emas, balki muddati, qayta narxlash xususiyati, likvidlik talabi va foiz riskiga bog'liq xususiyatlarini hisobga olgan holda belgilashdir. Masalan, bir yillik depozit bilan talab qilib olinguncha saqlanadigan depozitning nominal qiymati o'xshash bo'lishi mumkin, biroq ularning barqarorligi, mablag'larni qaytarish ehtimoli va moliyalashtirish xavfi bir xil emas. Shuning uchun FTP stavkalarini belgilashda resurslarning muddatlar bo'yicha tuzilmasi va iqtisodiy xususiyatlarini inobatga olish muhimdir.

FTP mexanizmi bankning markaziy g'aznachilik bo'linmasi bilan biznes bo'linmalari o'rtasidagi moliyaviy munosabatlarni tartibga soladi. G'aznachilik bo'linmasi moliyalashtirish manbalarining qiymati, likvidlik holati va foiz risklarini boshqarish uchun mas'ul bo'lsa, kredit va depozit bo'linmalari mijozlar bilan operatsiyalarni amalga oshiradi. Ichki transfert stavkalari orqali moliyalashtirish qiymati tegishli bo'linmalarga taqsimlanadi. Bu esa kreditlash va depozitlarni jalb qilish bo'yicha qarorlarni bankning umumiy moliyaviy strategiyasiga muvofiqlashtirish imkonini beradi.

Sof foiz marjasining mazmuni va uni hisoblash usuli. Sof foiz marjasi (Net Interest Margin — NIM) tijorat bankining foiz daromad keltiruvchi aktivlaridan foydalanish samaradorligini ifodalovchi muhim ko'rsatkichdir. U bank tomonidan olingan foiz daromadlari va to'langan foiz xarajatlari o'rtasidagi farqning o'rtacha daromad keltiruvchi aktivlarga nisbatini ifodalaydi. Mazkur ko'rsatkich bankning foiz operatsiyalaridan daromad olish salohiyatini baholash, davrlar bo'yicha

natijalarni taqqoslash va boshqaruv qarorlarining samaradorligini aniqlashda qo'llaniladi.

Sof foiz marjasi quyidagi formula orqali aniqlanadi:

$$NIM = \frac{ID - FX}{ODA} \times 100\%$$

Bu yerda: *ID* — hisobot davridagi foiz daromadlari; *FX* — hisobot davridagi foiz xarajatlari; *ODA* — o'rtacha daromad keltiruvchi aktivlar.

O'rtacha daromad keltiruvchi aktivlar davr boshidagi va davr oxiridagi tegishli aktivlar qoldiqlarining o'rtacha qiymati sifatida hisoblanishi mumkin. Biroq tahlil aniqligini oshirish uchun kunlik yoki oylik o'rtacha qoldiqlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Hisoblashda aktivlar tarkibi va hisobot davri bo'yicha yagona metodologiyani qo'llash natijalarning taqqoslanuvchanligini ta'minlaydi. Masalan, tijorat bankining bir yil davomida olgan foiz daromadlari 120 milliard so'mni, foiz xarajatlari 75 milliard so'mni, o'rtacha daromad keltiruvchi aktivlari esa 900 milliard so'mni tashkil etgan bo'lsin. Bunda sof foiz daromadi 45 milliard so'mga teng bo'ladi. NIM ko'rsatkichi quyidagicha aniqlanadi:

$$NIM = \frac{120 - 75}{900} \times 100\% = 5\%$$

Demak, mazkur shartli misolda bankning sof foiz marjasi 5 foizni tashkil etadi. Bu natija bankning har 100 so'mlik o'rtacha daromad keltiruvchi aktiviga 5 so'm sof foiz daromadi to'g'ri kelishini anglatadi. Ushbu ko'rsatkichni baholashda bankning biznes modeli, aktivlar sifati, moliyalashtirish manbalari, bozor foiz stavkalari va boshqa banklarga xos xususiyatlarni hisobga olish lozim.

NIMning yuqori bo'lishi har doim ham bank faoliyatining samaradorligi yuqoriligini anglatmaydi. Ayrim hollarda yuqori marja kredit riskining ortishi, qimmat kredit mahsulotlarining ulushi yoki beqaror moliyalashtirish manbalaridan foydalanish bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Shu sababli NIM ko'rsatkichi aktivlar sifati, muddati o'tgan kreditlar ulushi, likvidlik, operatsion xarajatlar va kapital yetarliligi kabi boshqa ko'rsatkichlar bilan birgalikda tahlil qilinishi kerak.

FTP va NIM ko'rsatkichlarining o'zaro bog'liqligi. FTP va NIM o'rtasidagi asosiy bog'liqlik bank resurslarining ichki qiymati hamda foiz daromadlari shakllanishi jarayonida namoyon bo'ladi. FTP tizimi kreditlar va boshqa daromad keltiruvchi aktivlarni moliyalashtirish uchun zarur mablag'larning ichki qiymatini belgilaydi. Ushbu qiymat kreditlar bo'yicha belgilanadigan foiz stavkalariga, depozit mahsulotlarining daromadliligiga va bankning umumiy foiz daromadiga ta'sir ko'rsatadi. NIM esa mazkur jarayonlarning bank darajasidagi yakuniy natijalaridan birini ifodalaydi. Kredit bo'linmasi nuqtayi nazaridan kredit stavkasi bilan FTP stavkasi o'rtasidagi farq kredit operatsiyasining dastlabki foiz marjasini ko'rsatadi. Depozit bo'linmasi uchun esa jalb qilingan resurs bo'yicha

ichki transfert daromadi bilan mijozga to'lanadigan depozit foizi o'rtasidagi farq resurslarni jalb qilish samaradorligini ifodalaydi. Ushbu ikki yo'nalish bo'yicha hisob-kitoblar to'g'ri tashkil etilganda, bankning umumiy foiz natijasi tarkibiy bo'linmalar o'rtasida mantiqan izchil taqsimlanadi. Soddashtirilgan ko'rinishda kredit operatsiyasining dastlabki foiz marjasi quyidagicha ifodalanishi mumkin:

$$M_k = R_k - FTP_k$$

Bu yerda M_k — kredit operatsiyasining dastlabki foiz marjasi, R_k — kredit bo'yicha foiz stavkasi, FTP_k — kreditni moliyalashtirish uchun belgilangan transfert stavkasi. Masalan, kredit stavkasi 24 foiz, FTP stavkasi esa 17 foiz bo'lsa, dastlabki marja 7 foiz punktini tashkil etadi. Agar moliyalashtirish shartlari o'zgarishi sababli FTP stavkasi 19 foizga ko'tarilsa va kredit stavkasi o'zgarmasa, dastlabki marja 5 foiz punktigacha qisqaradi. Bu holat bankning kredit operatsiyalaridan olinadigan daromadlilikni qayta baholash zaruratini yuzaga keltiradi. Biroq FTP stavkasining oshishi kredit bo'linmasi marjasini qisqartirgan bo'lsa-da, uning bank umumiy NIM ko'rsatkichiga yakuniy ta'siri moliyalashtirish xarajatlarining moliyaviy hisobotda aks etishi va boshqa aktiv-passiv operatsiyalar natijalariga ham bog'liq.

FTP va NIM o'rtasidagi bog'liqlikni boshqarishda foiz stavkalarining o'zgarishi ham muhim ahamiyatga ega. Agar bank qisqa muddatli va o'zgaruvchan stavkali resurslarni jalb qilib, uzoq muddatli va qat'iy stavkali kreditlarni ajratsa, bozor foiz stavkalari oshganida resurslar qiymati tez ko'tarilishi, kreditlardan olinadigan daromad esa o'zgarmasligi mumkin. Natijada bankning foiz xarajatlari ortib, sof foiz marjasi qisqaradi. Aksincha, foiz stavkalari pasaygan sharoitda moliyalashtirish xarajatlarining kamayishi marjaning oshishiga yordam berishi mumkin, ammo bu natija aktivlar va passivlarning qayta narxlash tezligiga bog'liq. Shu nuqtayi nazardan FTP stavkalarini faqat joriy resurslar qiymati asosida belgilash yetarli emas. Ularni aktivlar va passivlarning muddati, qayta narxlash davri, likvidlikka ehtiyoj va foiz riskiga moslashtirish talab etiladi. Bunday yondashuv bank bo'linmalariga operatsiyalarni faqat nominal foiz stavkasi asosida emas, balki moliyalashtirish qiymati va risklarni hisobga olgan holda baholash imkonini beradi.

FTP va NIMni integratsiyalashgan holda boshqarishning asosiy yo'nalishlari. Tijorat banklarida FTP va NIMni o'zaro muvofiqlashtirib boshqarish, avvalo, ichki transfert stavkalarini shakllantirish metodologiyasini takomillashtirishni talab qiladi. Bunda bankning turli muddatlar bo'yicha moliyalashtirish qiymatini aks ettiruvchi egri chiziqdan foydalanish, resurslarning barqarorligi va likvidlik xususiyatlarini hisobga olish, shuningdek, foiz stavkalari o'zgarishiga sezgir aktivlar va passivlarni muntazam tahlil qilish maqsadga muvofiq. Yagona transfert stavkasini barcha operatsiyalarga qo'llash boshqaruv hisobida soddalikni ta'minlasa-da, turli muddat va risk darajasiga ega operatsiyalar samaradorligini noto'g'ri baholashga olib kelishi mumkin.

Ikkinchi muhim yo'nalish FTP va NIM ko'rsatkichlarini yagona boshqaruv hisobotiga birlashtirishdir. Bunday hisobotda bankning umumiy sof foiz daromadi bilan bir qatorda kreditlash, depozitlarni jalb qilish va g'aznachilik faoliyatining moliyaviy natijalari ham aks ettirilishi lozim. Shuningdek, rejalashtirilgan va amaldagi FTP stavkalari, aktivlar daromadliligi, resurslar qiymati hamda NIM o'rtasidagi tafovutlar muntazam tahlil qilinishi kerak. Natijada marjaning pasayishi qaysi omil bilan bog'liq ekanini — kredit stavkalarining pasayishi, depozitlar qiymatining oshishi, aktivlar tarkibining o'zgarishi yoki moliyalashtirish muddatlaridagi nomutanosiblikni — aniqlash osonlashadi.

Uchinchi yo'nalish foiz riski va likvidlik riskini birgalikda boshqarishdan iborat. Bank aktivlari va passivlari qayta narxlash muddatlari bo'yicha guruhlanib, turli foiz stavkalari ssenariylari asosida NIMning o'zgarishi baholanishi kerak. Masalan, bozor foiz stavkalarining 1 yoki 2 foiz punktga oshishi, depozitlar qiymatining tezroq ko'tarilishi yoxud kreditlarga bo'lgan talabning pasayishi holatlarida bankning sof foiz daromadi qanday o'zgarishi hisoblab chiqiladi. Bunday tahlil FTP stavkalarini qayta ko'rib chiqish va bankning foiz siyosatini o'z vaqtida moslashtirishga yordam beradi.

To'rtinchi yo'nalish raqamli tahlil vositalaridan foydalanishni kengaytirishdir. Bankning avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimida kreditlar, depozitlar, ichki transfert stavkalari, qayta narxlash muddatlari va sof foiz daromadlari to'g'risidagi ma'lumotlarni o'zaro bog'lash mumkin. Bunday tizim FTP va NIM ko'rsatkichlarini mahsulot, mijozlar segmenti, filial va biznes bo'linmalari kesimida baholash imkonini beradi. Natijada bank rahbariyati marjaning pasayishi sabablarini tezroq aniqlashi, daromadlilikni oshirish imkoniyatlarini belgilashi va risklarni hisobga olgan holda qarorlar qabul qilishi mumkin.

Beshinchi yo'nalish bank xodimlarini rag'batlantirish tizimini takomillashtirish bilan bog'liq. Agar kredit bo'linmasi faqat ajratilgan kreditlar hajmi yoki nominal foiz daromadi asosida baholansa, moliyalashtirish qiymati va kredit risklari yetarli darajada hisobga olinmasligi mumkin. Shu sababli xodimlar faoliyatini baholashda FTPdan keyingi marja, kredit sifati, operatsion xarajatlar va mijozlar bilan uzoq muddatli munosabatlarning barqarorligi kabi mezonlarni birgalikda qo'llash maqsadga muvofiq. Bu yondashuv yuqori daromad bilan bir qatorda moliyaviy barqarorlikni ham ta'minlashga xizmat qiladi. Mazkur yo'nalishlar o'zaro uyg'unlashganda FTP tizimi faqat ichki hisob-kitob vositasi bo'lib qolmay, balki bankning foiz siyosati, resurslarni taqsimlash va rentabellikni boshqarish mexanizmining muhim tarkibiy qismiga aylanadi.

Tijorat banklarida resurslar qiymatini transfert baholash va sof foiz marjasini boshqarish o'zaro chambarchas bog'liq bo'lgan jarayonlardir. FTP tizimi

moliyalashtirish qiymatini bankning tarkibiy bo'linmalari o'rtasida taqsimlash, aktiv va passiv operatsiyalarining haqiqiy iqtisodiy samaradorligini baholash hamda foiz risklarini boshqarish imkonini beradi. NIM esa foiz daromadlari va foiz xarajatlari o'rtasidagi farqning o'rtacha daromad keltiruvchi aktivlarga nisbatini ifodalab, bankning foiz operatsiyalari samaradorligini baholashga xizmat qiladi.

Tahlil natijasida FTP stavkalarining o'zgarishi kredit va depozit operatsiyalarining ichki daromadliligiga bevosita ta'sir ko'rsatishi, NIMning barqarorligi esa aktivlar va passivlar tarkibi, moliyalashtirish qiymati, qayta narxlash muddatlari hamda bozor foiz stavkalariga bog'liqligi asoslandi. Shu bois tijorat banklarida muddatlar bo'yicha differensial FTP stavkalarini joriy etish, FTP va NIM ko'rsatkichlarini yagona boshqaruv hisobotida birlashtirish, foiz riskini ssenariylar asosida baholash va raqamli monitoring vositalaridan foydalanish tavsiya etiladi. Ushbu takliflarning amalga oshirilishi bank resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish, moliyalashtirish xarajatlarini aniqroq baholash, foiz marjasining keskin o'zgarishlarini oldindan aniqlash va barqaror moliyaviy natijalarga erishishga ko'maklashadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Basel Committee on Banking Supervision. Interest Rate Risk in the Banking Book. Basel: Bank for International Settlements, 2016.
2. Basel Committee on Banking Supervision. Principles for the Management and Supervision of Interest Rate Risk. Basel: Bank for International Settlements, 2004.
3. European Banking Authority. Guidelines on the Management of Interest Rate Risk Arising from Non-Trading Book Activities (EBA/GL/2022/14). Paris: EBA, 2022.
4. Choudhry M. The Principles of Banking. Singapore: John Wiley & Sons, 2012.
5. Rose P. S., Hudgins S. C. Bank Management and Financial Services. 9th ed. New York: McGraw-Hill Education, 2013.
6. Saunders A., Cornett M. M. Financial Institutions Management: A Risk Management Approach. 9th ed. New York: McGraw-Hill Education, 2018.
7. Koch T. W., MacDonald S. S. Bank Management. 8th ed. Boston: Cengage Learning, 2015.
8. Mishkin F. S., Eakins S. G. Financial Markets and Institutions. 9th ed. Pearson, 2018.

